

Gapestokken straffet de fattige

Av Kåre Mikkelsen.

Gapestokken som straff var utbredt på 1600 og 1700 tallet, og ble helst benyttet for mindre overtredelser av loven. Det ser ut til at den særlig ble brukt når barn var født utenfor ekteskap (leiermål) for å fremtvinge betaling av små bøter. De som ble dømt til gapestokken i Gausdal ble lenket til gapestokken som fortsatt står ved muren foran hovedkirken, der skulle de stå til spott og spe for alle som søkte kirken, det vil si så godt som hele bygda. Gapestokken var en nedverdiggende staff som bare ble benyttet for fattige som ikke hadde penger til å betale boten sin med. Boten for leiermål var på slutten av 1600- tallet 12 Riksdaler for mannen og 6 Riksdaler for jenta.

Før perioden 1695 til 1701 er det ført 42 leiermålssaker for retten i Gausdal, og 22 personer var så fattige at det ikke kunne betale for seg og derfor ble dømt til straff i gapestokken.

En hel del rømte bygda for å unngå straff, men ble dømt til gapestokken hvis de kom tilbake. Soldater var etter Kongelig Forordning unntatt for straff hvis det var deres første leiermål, og det er kanskje grunn til å tro at dette førte til noen falske fedre, dvs. at velstående menn betalte en soldat for at han skulle ta på seg farskapet.

De som hadde penger betalte selv sine bøter. For andre stilte slektninger og venner opp og betalte bøkene slik at vanæren ved gapestokken ble unngått. I mange tilfeller stilte bedrestilte bønder opp og betalte bøkene, dette gjaldt særlig bøkene for jenta som unngikk gapestokken men kanskje måtte binde seg til lang tjeneste etterpå. Det var muligens en måte å skaffe seg trofast og stabil arbeidskraft på, men det er bare en spekulasjon fra min side.

I tillegg til såkalte «løse leiermål» var det også straffbart om et barn ble født innen 9 måneder etter inngåelsen av ekteskapet, i Gausdal ble ti ektepar i perioden 1695 til 1701 dømt til en bot på 3 Rdr 1 ort og 12 sch fordi kona var «kommet for tidlig i barselseng».

Et fattig ektepar hadde ikke midler og ble dømt til å straffes i gapestokken. Det var på tinget på Waalen den 27 juni 1701 at «Ole Medliens kvinne Berte Jonsdatter var kommet for tidlig i barselseng. Han møtte for retten og

bekjente at han var en fattig husmann som ikke hadde noe å betale sin bot med, noe Ole Svensrud og Stener Engeland bekreftet under ed. Begge ble dømt til å straffes i gapestokken».

(Ole Jonsen Mitlien og Berte Jonsdatter ble gift 2. juledag 1700. Datteren Marte ble døpt den 17 april 1701 i Hovedkirken. Hun ble derfor født fire måneder etter giftemålet, og det ble foreldrene straffet for).

De fattige som ble straffet med den barbariske gapestokken i 1695 – 1701 var:

Tinget på Frøyse den 25. oktober 1695

- Marte Paulsdatter Gaphol hadde fått barn med en person ved navn Lars Hansen. Peder Bøe og Johan Berge fortalte under ed at han hadde rømt fra bygden til ukjent sted. Erik Houm fortalte at han var soldat i et nytt regiment. Marte møtte for retten og sa at hun intet eide til å betale sin bot og hun ble derfor dømt til å straffes i gapestokken.
- Lisbet Jonsdatter Kirkerud som først utla en person som ble kalt Stam-Knut, men som deretter for retten tilstod at Anders Kirkerud var hennes barns far. Hun møtte for retten og bekjente at hun ikke eide det ringeste til å betale sin bot, hvorefter hun ble dømt til å straffes i gapestokken. Og den første som var Stam-Knut eide heller ikke noe og bør straffes i gapestokken. Anders Kirkerud møtte ikke for retten og kunne heller ikke avgi en ed på at han ikke var far til barnet, ble tilkjent å betale en bot på 12 Rdr., eller neste år straffes i gapestokken.
- Soldat Iver Olsen Finsrud i Major Bruns kampani, hadde fått barn med Synnøve Amundsdatter. Som soldat var han etter Kongelig Forordning fri for straff. Synnøve møtte for retten og bekjente, noe som almuen støttet, at hun ikke eide noe til å betale sin bot, men hun går omkring og tigger sitt brød. Hun ble derfor dømt til å straffes i gapestokken.
- Jon Johansen fra Trondheim len hadde fått barn med Anne Torgersdatter. Han hadde for lengst rømt fra sognet til ukjent sted noe som Mads Frøyse og Ole Kleva bekreftet under ed. Anne møtte for retten og fortalte selv at hun ikke eide noen ting, noe som almuen bekreftet. Hun ble derfor dømt til å straffes i gapestokken.

Tinget på Gjefsen den 19. oktober 1696

- Amund Amundsen hadde fått barn med en fantetøs ved navn Brynild Pedersdatter. Hun hadde rømt fra fogderiet til ukjent sted. Han eide ingen ting og ble dømt til å straffes i gapestokken.
- Sven Jensen hadde fått barn med Kari Torsdatter. Hun hadde rømt til ukjent sted, noe som Stener Waalen og Ole Reistad bekreftet under ed. Begge ble dømt til å straffes i gapestokken.
- Soldat Ole Fougner hadde fått barn med Ingeborg Eriksdatter. Som soldat var han fritatt for straff. Hun var en fattig husmannsjente som ikke eide noen ting, derfor ble hun dømt til å straffes i gapestokken.

Tinget på Waalen den 21 August 1697

- Anne Torgersdatter ble i 93 besøvet av soldat Anders Nilsen. To edsvorne menn, Gunder Sønstevold og Erik Nørstevold, avla ed på at Anne ikke eide noe til å betale boten med, og at hun derfor i deres og almuens påsyn og tilstedeværelse hadde utstått sin straff i gapestokken ved Gausdal hovedkirke

Tinget på Bø den 19. oktober 1698

- Soldat Trond Jonsen Sønstegård har begått leiermål med Synnøve Nilsdatter. Det var hans første leiermål, og han var derfor fritatt for straff. Synnøve er syk og sengeliggende, noe som Engebret Hole og Ole Sønstebø bekreftet under ed. Hun eide ingen ting og ble derfor dømt til å sone sin straff i gapestokken.
- Ole Iversen Borgard hadde besøvet Ingrid Larsdatter. Begge møtte for retten og bekreftet at de var trolovet, noe som også ble bekreftet av sognepresten. For dette ble begge dømt til å betale deres ekteskapsbot på 3 Rdr. og 36 Sch, eller å straffes i gapestokken hvis de ikke betaler.

Tinget på Sønstevold 18. oktober 1699

- Ole Nilsen Waaleløyken hadde begått leiermål med Anne Nilsdatter Ovren. Han møtte ikke, og almuen på tingen fortalte at han hadde reist fra bygden i vår. Anne møtte for retten og Ole Reistad forsikret at hennes bot på 6 Rdr skulle bli betalt. Da ingen svarte for Ole Nilsen ble han dømt til å straffes i gapestokken om han kom tilbake.

Tinget på Sørbo den 26 Juni 1700

- Ole Stenersen Opdøl hadde begått leiermål med Berte Iversdatter Kråbøl. Begge møtte for retten hvor han sier å være født i Oppdal i Trondheims len, og at han ikke eide noe til å betale boten med. Berte sa at hun var født på Dovre? av fattige husfolk og ikke hadde noe å betale boten med. Begge ble derfor dømt til å straffes i gapestokken.
- Berte Amundsdatter, født i Romsdalen var beligget av en bortløpt husmann ved navn Hans Pedersen. Amund Østerli og Ole Svensrud bekreftet under ed at han hadde reist fra fogderiet til et ukjent sted. Berte eide ingenting å å betale sin bot med, og hun ble derfor dømt til å straffes i gapestokken.

Tinget på Bø den 21. oktober 1700

- Berte Paulsdatter utla Thomas Paulsen som barnefar. Hun møtte ikke, Christopher Fyksen lovde å betale henne bot på 6 Rdr. Han møtte for retten og bekjente at han var en ung og umyndig gutt som ikke eide noe å betale sin bot med. Det bekreftet Peder Forseth og Lars Barlund under ed. Han ble deretter dømt til å straffes i gapestokken.
- Peder Willemsen en husmann som ble utlagt som barnefar av Anne Jonsdatter, en fattig omstreifende jente. Han møtte for retten og kunne ikke benekte å ha hatt legemlig omgang med henne. Begge eier ingen til å betale sin bot med, det bekreftet almuen. De går begge omkring og søker sitt brød og opphold. Begge ble dømt til straff i gapestokken.

Tinget på Sønstevold den 22. november 1700

- Peder Bø er innstevnet til dette og forrige ting for at han har besøvet Kirste Johansdatter. Han møtte ikke etter stevningen og ble dømt til å betale sin bot på 12 Rdr. Kirsti eide ingen ting, men gikk omkring på bygden og søkte sitt brød hos godtfolk med barnet på armen, noe Erik Olstad og Gunder Vold bekreftet under ed. Hun ble derfor dømt til å straffes i gapestokken.

Tinget på Bø den 25 febr 1701

- Tore Toresen var innstevnet for leiermål med Tore Taraldsdatter. Johan Berge og Lars Li bekreftet under ed at han var lovlig stevnet, men han møtte ikke. Tore Taraldsdatter møtte for retten og lovde å betale sin bot på 6 Rdr. Den fremmøtte almue påstod at de ikke visste om Tore Toresen eide noe å betale boten sin med fordi han var en fattig husmannssønn fra sognet. Derfor ble han dømt til å straffes i gapestokken såfremt han ikke straks betalte sin bot.

Tinget på Waalen den 28. oktober 1701

- Peder Willumsen hadde begått leiermål med Anne Jonsdatter fra Fron. I følge presten var de to fanter som intet eide., og de ble dømt til å straffes i gapestokken. De menige almue på tinget fortalte at de for lengst hadde utstått sin straff. (*Dette er de samme som stod for tinget den 21. oktober 1700*).

Gapestokken ble innført i Christian Vs Norske Lov av 1687, og den ble avskaffet ved lov av 17. mai 1848. Siste gang gapestokken ble brukt var i Moss den 11. oktober 1840.

Hva skjedde etterpå med dem som ble straffet i gapestokken?

Jeg har ikke funnet noe om hva som skjedde med de som ble satt i gapestokk etter straffen i gapestokken. Hvordan de levde etterpå, og hvordan de kom seg etter den skammen og den nedverdige straffen i gapestokken. Ble noen av dem gift og stiftet familie? Også hvordan det gikk med barna deres, ble de sett ned på, utsatt for hån og trakassering i bygda og klarte noen å arbeide seg opp i samfunnet?

Dette var folk på det laveste trinnet på samfunnsstigen, og de er ikke av dem som er beskrevet i historiebøkene. Likevel måtte de leve sine liv som best de kunne for å brødfø seg og sine. Men det slitet og ydmykelsen de antakelig måtte utstå er helt uforståelig for oss som lever på et sølvfat i dagens Norge.

Hvis noen vet om forskning som er gjort på dette eller kan bidra med noe om dem som ble satt i gapestokken, bør det etter min mening fram i lyset for å utfylle denne delen av historien.